

Kremera eller balsamera?

Kulturarvet inför evigheten

Vad är vårt kulturarv? Ett ord att älska. Eller en luftpastej utan tuggmotstånd. Nu råder gallringsraseri. Bokbeståndet minskade med 270 000 vid Uppsala universitetsbibliotek 2001.

Visst måste vi gallra. Men gemensam bevarandeplan saknas. Decentraliserade enheter väger böckers värde mot kostnad för golvyta och böcker eldas upp i värmeverk.

Vem tar ansvar?

UTVECKLING, FÖRNYELSE, FÖRÄNDRING. Ack så sköna ord! Stabilitet, varaktighet, beständighet. Det är också vackra ord, men de används inte idag (annat än när det gäller aktier och fastigheter och annat förmögensgrundande), nu säger man »rigiditet, fastlåsnings och förändringsobenägenhet«. Varje tid har sina slagord, och de paroller som uttrycker tillförsikt och optimism varierar. Utvecklingsoptimismens idéhistoriska rötter är djupa och gamla. Ännu äldre är motsatsens, den antika guldåldersnostalgins rötter. Men just nu för oss är det *förändringen* som gäller. Inte minst i det svenska arbetslivet, särskilt i den offentliga sektorn och därmed också i den svenska biblioteksvärlden. Det kommer att ändra sig, det gör det alltid. Pendeln svänger fram och tillbaka. Nya slagord kommer så småningom, kanske just »stabilitet« och kanske också »långsiktighet« och »varaktighet«. Men pendeln kommer inte att börja svänga tillbaka först hos oss i de svenska biblioteken, där kanske svängningen börjar sist, men den kommer. Redan nu kan vi läsa i tidningen om stora företag som bestämmer sig för att upphöra med stora omorganisationer därför att de kostar för mycket, därför att de stör verksamheten och därför att det stressar personalen. Och moderna organisationsforskare som Nils Brunsson vid Handelshögskolan i Stockholm kritiserar organisationsraseriet. Bruns-

son förvånas över att allt kallas organisationer och inte förvaltningar och att alla ägnar sig åt kvalitetsstyrning, processreglering och andra konsultpåkitt och modenycker.¹

När de stora svenska universitetsbiblioteken omorganiseras, vilket nu sker i Uppsala och Lund sedan ett par år tillbaka, utbryter inte någon tumultartad debatt i den svenska biblioteksvärlden eller inom det svenska informationssamhället över huvud taget. Det rör ju bara ett par bibliotek av väldigt många i det här landet (visserligen stora, men ändå). Och dessa bibliotek som fordom var betydelsefulla nationella och internationella inrättningar betraktas nu bara som serviceorgan till sina respektive universitet, och deras organisationer är därför ytterst interna angelägenheter. En viss kritisk diskussion om utvecklingen har dock förts i pressen.² Kritikerna tillhör emellertid ofta grupper som numera saknar större inflytande på de (ännu) stora bibliotekens utveckling: bibliotekarier, forskare och studenter. Bibliotekarierna är få i de nya beslutsorganen, och de forskare man hittar där är inte sådana som hänger med näsan över böckerna, utan sådana som bevakar sina fakulteters och områdets ekonomi och inflytande. Studentrepresentanter finns dock enligt fastställd kvot.

Även om omorganiseringen av de stora biblioteken behandlas som suveräna staters inre angelägenheter, kommer resultaten att få stora konsekvenser för det gemensamma svenska informationssamhället. Det är inte bara fråga om att bestämma vad olika avdelningar ska kallas och hur vissa rutiner ska utföras. Det är framför allt fråga om *vad* man ska göra och *för vem* man ska göra det. Och inte minst: *vad man inte kommer att göra* till följd av den nya organisationen.

FRÅN PTOLEMÉERNAS STORA bibliotek i Museion i det gamla Alexandria och fram till våra dagars svenska vetenskapliga allmänbibliotek finns en obruten idélinje eller anda eller ambition: *universalbiblioteket*. Att säga detta, och att dessutom säga att detta är någonting gott, är att genast utsätta sig för risken att bli grundligt missförstådd och att mötas av många bekymrade huvudskakningar. Och för att dämpa det upprörda sorlet: det rör sig om en idélinje, inte ett program, det rör sig om en arketypisk bild, kanske bara en suddig fondmålning i bibliotekariens bakhuvud.

Biblioteket i Alexandria innehöll en enorm mängd bokrullar, kanske nästan en miljon, vad vet vi idag? Och kanske är det en myt att bibliotekarierna Zenodotos och Eratosthenes och vad allt de kan ha hetat (eller någon annan för den delen) skulle ha uttalat ambitionen att samla all världens vetande i detta bibliotek. Men att biblioteket utvecklades som om någon skulle ha haft den ambitionen är dock uppenbart. Och från antiken

och framåt har samlandet av böcker, ja samlandet över huvud taget, ofta haft universella ambitioner. Varje samlare har naturligtvis insett det omöjliga i att verkligen samla allt (allt över huvud taget eller allt inom ett visst område), men principen har ofta varit det *obegränsade* samlandet: så mycket som möjligt, så nära fulländningen som möjligt även om det varit ljusår kvar till fulländningen.

Uppsala universitetsbibliotek, Carolina Rediviva. Från ptoleméernas stora bibliotek i Museion i det gamla Alexandria och fram till våra dagars svenska vetenskapliga allmänbibliotek finns en obruten idélinje eller anda eller ambition: universalbiblioteket.

Även om man inte kan samla allt, måste man som samlare i den universella andan *ha plats* för allt. Inte rent fysiskt, det får man ordna undan för undan, men principiellt. Samlarsystemet måste ha plats för allt, eller snarare vara konstruerat så att det kan byggas ut för att ge plats för allt. Forskningsbibliotekens klassifikationssystem är på detta sätt ofta universella. UDK, det universella decimalklassifikationssystemet avslöjar ju detta redan i sitt namn, och vårt vanliga SAB-system är klart universellt och byggs också hela tiden ut. Det är arvet från Alexandria som lever. Inte som verklighet här nere i vår skuggvärld, men som princip däruppe i idéernas värld.

Om man inte verkligen kan samla allt, så kan man samla på ett sätt som får samlingen att *representera* allt. Den medeltida idén om ett *mikrokosmos* som representerar ett *makrokosmos* var starkt levande under 1600- och 1700-talen, tog sig i olika former och med olika benämningar genom 1800-talet, avslöjades bland annat i Svensk författningssamling under 1900-talet och har på 2000-talet fått ny luft under vingarna i cyberrymden (det finns mycket luft där).

Ett mikrokosmos var förr i världen ofta en samling i ett rum, ett kuriosakabinett, till exempel, eller ett naturaliekabinett, det kunde också vara ett renodlat bibliotek och så småningom kunde det bli en bibliografi. Det Augsburgska konstskåpet i Uppsala är (bland annat) ett mikrokosmos i denna renässanstradition. Det tillverkades 1625–31 av Philipp Hainhofer och blev en gåva från rådsherrarna i Augsburg till Gustav II Adolf 1632 (en kortvarig glädje för kungen). Hans-Olof Boström som häromåret utkom med en stor monografi om skåpet beskriver det som en konstkammare i miniatyr, och säger att en konstkammare »... betraktades som en *teatrum mundi*, som i sitt mikrokosmos reflekterade makrokosmos och bragte ordning och kontroll i världens oöverblickbara mångfald. Liksom

konstkamrarna hade också konstskåpen ambitionen att representera alla naturens riken, djur-, växt- och mineralriket, de fyra då kända världsdelarna, alla epoker, alla material och tekniker, alla konster och hantverk, alla mänskliga behov, sysselsättningar och intressen.«³

MAN KAN TYCKA ATT detta exempel på representativt universalsamlande ligger en bra bit ifrån biblioteksvärlden, men faktum är att det *Augsburgska skåpet* länge stod i Uppsala universitetsbiblioteks lokaler i Gustavianum. En långväga besökare kunde med hjälp av en tjänstvillig vaktmästare ibland få beskåda inte bara *Silverbibeln* utan även (ur konstskåpet) *skinnet från ormen i paradiset och en bit av den saltstod*, som Lots hustru en gång förvandlats till. Skåpet i Uppsala var inte det enda som Hainhofer tillverkade. Ett annat skåp från hans verkstad trodde man länge hade ägts av kejsar Rudolf II i Prag, han som bland mycket annat också samlat på sig *Djävulsbibeln* och *Silverbibeln*. Det hade det nu inte, men kejsar Rudolf hade ju ändå sitt eget mikrokosmos i den väldiga Kunst- und Wundersammlung som han inrymde i den gamla kungaborgen Hradschin. Här hade också en enorm mängd böcker sin plats, och därmed har vi åter fast mark under fötterna i vårt exemplifierande.

Universalbiblioteket som benämning känner vi ju från Konrad Gesners verk *Bibliotheca universalis 1545*. Här är det fråga om bibliografi, Gesner var ju bibliografins fader, och det är alltså fråga om ett virtuellt samlande, något som bara fortsatt och fortsatt och fått oss bibliotekarier att vackla under bördan av alla dessa titlar i våra huvuden. Vi har fått upprätta bibliografier över bibliografier och svinga oss upp i nya meta-nivåer. Nu är vi ända ute i etern med detta, och just nu heter det portaler, fast det är nog bara tillfälligt. Begreppet *universalbibliografi* finns i Nationalencyklopedin och förklaras också där, men det stolta uppslagsverket säger också lite uppgivet att »någon verklig universalbibliografi har inte upprättats«.

I KUNGL. BIBLIOTEKETS instruktion står det att KB bland annat ska samla, förvara, beskriva och tillhandahålla den svenska tryckproduktionen i dess helhet (formuleringarna är olika men snarlika i de två versionerna SFS 1979:480 och SFS 1996:505). Här finns alltså ett krav på universellt totalt samlande. Dessutom ska KB enligt instruktionen *samla, förvara, beskriva och tillhandahålla en representativ samling utländsk litteratur* (min kursivering). Mången har lett inför denna formulering och stillsamt undrat vad denna samling ska vara representativ *för*. Men med universalbiblioteksidén i bakhuvudet förstår vi att den ska representera *all* utländsk litteratur, eller egentligen all världens vetande. Det är alltså fråga om krav

på universellt representativt samlande. Sedan kan man tänka vad man vill om detta.

I modern tid har den svenska biblioteksvärlden och det svenska informationssamhället fungerat som ett nätverk långt innan ordet »nätverk» blev modernt eller kanske ens uppfunnet. Det universella samlandet blev något som man hjälptes åt med. Genom att tala om för varandra vad man förvärvade, och genom att ordna boklån mellan de olika biblioteken kunde man nationellt sett få till stånd ett rikare universalbibliotek. När KB 1886 började att ge ut *Accessionskatalogen* för utländska litteraturförvärv i svenska forskningsbibliotek på initiativ av Elof Tegnér (då överbibliotekarie i Lund), blev detta ett genombrott i den sedan ordentligt växande fjärrlåneverksamheten, länge kallad »interurbana lån», en verksamhet som sedan länge har svämmat över de nationella gränserna.

ATT HJÄLPAS ÅT MED det universella samlandet blev så småningom också en uttalat nordisk uppgift. Den så kallade *Skandiaplanen* var en sorts gemensam förvärvsplan för nordiska forskningsbibliotek som tillkom 1956. Syftet var att ge olika bibliotek olika bevakningsområden – ämnesmässigt och geografiskt – när det gällde förvärv. Ett visst bibliotek hade sin styrka inom ett visst ämnesområde (ofta flera, för den delen) och andra bibliotek kunde förlita sig på detta och koncentrera sina förvärv på sina speciella områden. Efter ett kvartssekel hade dock Skandiaplanen krackelerat åtskilligt och nya idéer och modeller för förvärv, beståndsuppbyggnad, *collection development* och allt vad det kallades började avlösa varandra.

Hur skulle man nu reglera ansvaret för den gemensamma nationella litteraturförsörjningen, ja för informationsförsörjning över huvud taget? Jo, genom ett system av *ansvarsbibliotek*. Systemet skapades i mitten av 1980-talet av DFI, Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning, en inrättning som dock snart gick i graven. Ur dess aska uppstod inom kort (1988) som en fågel Fenix det BIBSAM vid Kungl. biblioteket, som övertog och alltjämt håller sina vingar över ansvarsbibliotekssystemet. Idag finns i Sverige elva ansvarsbibliotek och ett par associerade bibliotek, någon sorts medansvarighetsbibliotek. Under KB:s hemsida kan man läsa att bakgrunden till ansvarsbibliotekssystemet bland annat var »... den oro för fragmentisering av forskningsbiblioteksväsendet som uppstått i samband med att finansieringsansvaret för universitets- och högskolebiblioteken, genom 1977 års högskolereform, överfördes till de enskilda universiteten och högskolorna. Grundtanken är att man med hjälp av ekonomiska bidrag skall stimulera ett antal bibliotek, vart och ett centralt inom ett ämnesmässigt avgränsat ansvarsområde, att

Kejsar Rudolf II i Prag hade sitt eget mikrokosmos i den väldiga Kunst- und Wundersammlung som han inrymde i den gamla kungaborgen Hradschin. Här fanns också en enorm mängd böcker bl.a. *Djävulsbibeln* och *Silverbibeln*.

Till vänster: Det Augsburgska konstskåpet i Uppsala.

vidmakthålla och vidareutveckla service riktad till mottagare utanför den egna moderorganisationen.«⁴

Puh! nu kan vi andas ut igen. Det ena avlöser det andra, men kedjan håller ihop. Det finns alltså fortfarande ett ansvarssystem. Men vänta, det är något som saknas, vi har tappat något på vägen ändå. Javisst: böckerna, själva böckerna. Men dem skaffar väl ansvarsbiblioteken? Det ska vi inte vara så säkra på.

Redan 1994 gjordes en värderande studie av ansvarsbibliotekssystemet av Olle Persson.⁵ Persson säger: »Det är uppenbart att beståndsutveckling

i inledningsskedet framstod som en central uppgift för ansvarsbiblioteken och att vinster eventuellt stod att hämta genom ett nationellt samordnat förvärv.«⁶ Men tilltron till nya vägar att skaffa information liksom utvecklingen av dokumentleveranssystem via datornät gjorde att angelägenheten av beståndsutveckling kom att minska till förmån för andra utvecklingsområden när det gäller informationsförsörjning. Ändå tänkte sig nog många att ansvarsbiblioteken fortfarande garanterade ett gott och välvägt förvärv inom sina områden. Olle Persson säger att andra bibliotek ofta förlitar sig på att ansvarsbiblioteken håller en hög bestånds nivå inom sina ansvarsområden, men han fastslår också att ansvarsbiblioteken inte har några sådana förpliktelser. »BIBSAM- anslagen används idag knappast alls till litteraturinköp«, säger han.⁷

Vi lever alltså idag i ett tillstånd där vi i mindre grad än tidigare sätter värde på den fysiska tillgången på pappersburen information och i högre grad sätter värde på att bringa reda i och sprida kunskap om det utbud av information som världen nu erbjuder. Bibliotekariens roll blir i högre grad än tidigare att sortera uppgifter om den information som finns att få och att vägleda biblioteksbesökaren i hans eller hennes sökande efter information om information. På Carolina i Uppsala hade någon i början av 1990-talet vid informationsdisken klistrat upp en tänkvärd skämtbild. Bibliotekarien vid disken har via sin världsvida datoranslutning lokaliserat en efterfrågad bok och utropar belåtet: »Japp! Här har vi den! Den står i läsesalen i nionde traktorbrigadens bibliotek i Jakutsk!« Låntagaren ser inte lika belåten ut. Han inser hindren för att någonsin få se boken: den avlägsna orten, järnridån, byråkratin och inte minst att det är en referensbok som inte får lånas ut. Vi klarar snart att hjälpa till med vilken referens som helst, men att skaffa fram en efterfrågad bok kan vara desto svårare.

DAGS NU FÖR lite proportioner! Informationsutbudet är enormt. Man kan inte äga allt. Allt är inte böcker på papper. Ansvarsbiblioteken och andra åstadkommer fantastiska möjligheter att söka och hitta i informationsdjungeln. Kopiösa mängder elektroniskt material är direkt tillgängligt. Detta är revolutionerande och välsignelsebringande. Allt detta har vi. Dessutom har vi de väldiga samlingarna av fysiskt pappersburet material som finns i våra biblioteks magasin. Svenska pliktleveranser från mer än

ILLUSTRATIONEN HÄMTAD UR DF-REVVY 1992

tre hundra år, utländska samlingar av köp, byte och gåvor. Och vi vet i princip vad bibliotekens magasin innehåller. Vi har de gamla katalogerna, vi har Accessionskatalogen, AK, vi vet vilka bytespartners våra bibliotek har eller har haft, vi vet hur Skandiplanen såg ut och så vidare. Vi vet alltså ungefär *var* vi kan finna *vad*. Eller?

Det är här det blir besvärligt, och det är här som omorganisationerna av de stora svenska biblioteken kommer in i bilden. »Vi vet vad vi har, men vi vet inte vad vi får« är ett yttrande som lätt förlöjligande brukar tillskrivas människor som inte vågar ta språnget, alltså på ren nusvenska: förändringsobenägna element. Det värsta är bara att idag vet vi knappast längre vad vi har, i bästa fall vad vi har haft. Här krävs en förklaring och tyvärr är den lång.

Uppsala universitetsbibliotek fick formellt sin nya organisation 1999, och Lunds universitets bibliotek (nytt namn, glasklart!) fick sin året därpå.⁸ Båda organisationerna är starkt decentraliserade, Lunds kallas också för ett nätverk. Uppsalas organisation innebär att det gamla centralbiblioteket med filialer har omvandlats till fem olika biblioteksgrupper, varav tre »bruksbiblioteksgrupper«.

Någon gemensam styrande topp finns inte utom naturligtvis universitetsledningen. Verkställande topp är överbibliotekarien. Organisationen speglar pengaflödet inom universitetet, och man har kommit att betrakta områdesnämnderna som bibliotekets finansiärer (vilket de naturligtvis inte är), och så har man valt att låta områdesnämnderna via sina biblioteks-nämnder få ökad makt över biblioteket.

NY ORGANISATION
Hierarkierna ser ut så här:

Vetenskapsområde
Biblioteksnämnd A
Bruksbibliotek 1, 2, 3 osv.

Vetenskapsområde
Biblioteksnämnd B
Bruksbibliotek 1, 2, 3 osv.

Vetenskapsområde
Biblioteksnämnd C
Bruksbibliotek 1, 2, 3 osv.

Konsistoriet
Biblioteksstyrelsen
Universitetsgemensamma ändamål
(kulturavssamlingarna m.m.)

Konsistoriet
Biblioteksstyrelsen
Biblioteksgemensamma funktioner
(IT, administration, intendentur m.m.)

PÅFALLANDE I UPPSALA universitetsbiblioteks nya organisation är den mycket knappa representationen av verksamhetsföreträdare, dvs. bibliotekarier eller yrkesfolk helt enkelt, inom beslutande organ. Organisationen är som sagt i huvudsak uppbyggd efter pengaflödet inom nuvarande finansieringssystem, vilket innebär att en beslutsfattarens roll till stor del är penningbevakarens. Detta innebär att professionella och långsiktiga aspekter på informationsförsörjning ofta får stå tillbaka. Bibliote-

karier är vana strateger i informationssamhället, men i nuvarande organisation reduceras de till verkställare av beslut som redan är fattade av kortsiktigt planerande penningväktare. Kostnader för bevarande och beståndsuppbyggnad måste ge utdelning redan på kort sikt. Framtidens behov kan inte bedömas, än mindre tillgodoses. En kostnad som särskilt sticker i ögonen på universitetets penningbevakare är lokalkostnaden. Det gäller att komma undan så billigt som möjligt. Därför gäller det att gallra, inte bara vid källan som när det gäller pliktleveranstrycket, utan även ordentligt i det redan uppbyggda beståndet. »Vi behöver inte det här materialet«, kan det heta, »om ni vill spara det, så får er biblioteksgrupp stå för lokalkostnaden.«

Stora vetenskapliga bibliotek måste styras genom långsiktig planering, inte minst när det gäller tillväxt och bestånd. Dagens litteraturförvärv ska fylla dagens behov, det är klart. Och här måste de verkliga användarna – forskarna och lärarna – ha ett avgörande inflytande. Men det som kallas brukslitteratur idag är till stor del morgondagens forskningsmaterial. En konstlad gräns vid år 1850 som i Uppsala (och 2000 som i Lund, det är i alla fall bättre, räddas vad som räddas kan) för »kulturarvsmaterial« blir i det perspektivet meningslös. Även i stora forskningsbibliotek måste gallring kunna ske, men stora och viktiga gallringsbeslut måste fattas på strategiskt hög nivå, helst efter nationella diskussioner, och inte som nu bli hänvisade till olika biblioteksnämnder, där kostnaden för en kvadratmeters golvyta kan svida mer än vad 5–6 hyllmeter betalda, ordnade, ofta katalogiserade och ibland bundna böcker skänker i känsla av rikedom. Av beståndsstatistiken för Uppsala universitetsbibliotek år 2001 framgår att antalet volymer minskat med ca 270 000 från föregående år, trots att 28 000 nya volymer förvärvats. Det är alltså fråga om mycket stora mängder böcker, vars värde vägs bland annat mot kostnaderna för golvyta och vars öde avgörs på biblioteksnämnds nivå.⁹

Uppsala universitetsbiblioteks organisation har varit föremål för en översyn på rektors uppdrag. Det är överbibliotekarien i Göteborg, Jon Erik Nordstrand, som tillsammans med sin planeringschef Mats Cavallin gjort översynen.¹⁰ Rapporten som avlämnades i juni i fjol satte fingret på de flesta ömma punkter i biblioteksorganisationen som uppmärksammats i den tidigare debatten. Utan att gå in på utvärderarnas synpunkter i övrigt, är det intressant att konstatera att lokalkostnadsfrågan i kombination med ett allför ringa övergripande ansvarstagande identifierats som en fara i rapporten. Där föreslås nämligen att »... betydligt större delar av lokalkostnaderna bärs gemensamt. Ett stöd för förslaget är att vi kan identifiera en rad beslut, t.ex. nedläggningen av studentbiblioteket och vissa

gallringsfrågor, och där vi anser att frågan om lokalhyrorna haft ett väl stort inflytande på beslutsgången.«¹¹

I BOKEN *Double fold* behandlar Nicholson Baker de mångmiljonprogram som med början på 1980-talet genomfördes för att »bevara« skört material i biblioteken. Boken fick stor uppmärksamhet när den kom 2001 (även som översatt i Sverige) kanske inte minst därför att Baker presenterades som en internationellt känd bestsellerförfattare. Oaktat detta utgör Bakers budskap en kuslig och tänkvärd anklagelse mot det sena 1900-talets biblioteksansvariga, främst i den engelskspråkiga världen och framför allt i USA. Det gäller den perverterade paroll han tillskriver dem som »förstöra för att bevara«. Bakgrunden är bland annat de larmrapporter vi alla minns och som nådde oss på 1980-talet om *Det Vittrande Kulturarvet*, det snabba sönderfallet av böcker, tidskrifter och tidningar tillverkade av surlimmat träfiberpapper som tillverkats under andra hälften av 1800-talet och fram till våra dagar. Titeln *Double fold* anspelar på det viktest som användes för att indikera sönderfallande sprött papper i bibliotekssamlingar och som utarbetats vid Stanford University 1979. Ett tema i boken är en icke uttalad och ofta förnekad strävan att spara plats i biblioteken som drivkraft för överdrivna larmrapporter om materialets sönderfall. Den tankekullerbytta som resulterar i att det räddningskrävande materialet när det till exempel mikrofilmats också måste kastas bort eller förstöras för att bevaras till eftervärlden blir annars obegriplig. Baker har själv lyckats köpa upp amerikanska tidningssamlingar som (fortfarande i hyggligt skick) nu är rariteter. »A million people a day once read Pulitzer's *World*; now an original set is a good deal rarer than a Shakespeare First Folio or the Gutenberg Bible« säger han på ett ställe¹², och redan på omslagets insida kommer anklagelsen:

»Since the 1950s, our country's libraries have followed a policy of 'destroying to preserve': They have methodically dismantled their collections of original bound newspapers, cut up hundreds of thousands of so-called brittle books, and replaced them with microfilmed copies – copies that are

Kunskapens träd beskyddat av jungfru Maria men attackerat av djävulen och falska profeter. Medeltida miniatyr.

difficult to read, lack all the color and quality of the original paper and illustrations, and deteriorate with age. Half a century on, the results of this policy are jarringly apparent: There are no longer any complete editions remaining of most of America's great newspapers. The loss to historians and future generations is inestimable . . . «

KOMMER FRAMTIDEN ATT behöva rikta en liknande anklagelse mot oss idag? Vi skyller inte längre på bevarandet när vi makulerar våra böcker, tidskrifter och tidningar, vi skyller helt rätt på kostnaderna för magasinering. Men helst makulerar vi i det fördolda.

Boken lever. I den boken-är-död-debatt som pågått här och där under de senaste decennierna har dödsanhängarna ständigt fått bita i gräset. Visionen om det papperslösa samhället är snart ett halvt sekel gammal. Samhället ligger kanske i dödsryckningar, men papperet översvämmar oss fortfarande och alltmer. Det kommer kanske inte alltid att vara så, det kan vi inte veta någonting om, men så länge det är så (och här finns det ingen förändring i sikte) måste vi ha ett system för att komma åt pappersburen information. Och vi måste ta vår del av ansvaret för att bevara den och göra den åtkomlig.

Vad är ett kulturarv? Vad är vårt kulturarv? Somliga älskar ordet, det låter ståtligt och uppfordrande. Andra ogillar det därför att det pyser undan som en luftpastej och skapar inget tuggmotstånd. Men vi använder det. Och vi menar kanske den kultur vi fått i arv. Homeros metaforer, Bibelns föreställningsvärld, 1800-talets sätt att föra kniv och gaffel över den vita linneduken, Ingrid Bergmans repliker i Casablanca, Darwins utvecklingslära. Men när vi bibliotekarier och arkivarier och antikvarier säger »kulturarvet«, då menar vi föremålen, samlingarna, alltså stenyxorna, kyrkobyggnaderna, böckerna och handskrifterna. De föremål som förmedlar den kunskap som vi har om vår ärvda kultur. Och vi känner stolta en plikt att bevara dessa föremål till eftervärlden och att visa dem för samtiden.

VÅRA BIBLIOTEKS »kulturarvssamlingar« kan inte begränsas av ett bäst-före-datum. Morgondagens kulturarvssamlingar byggs hela tiden upp av dagens alster. Och dagens litteratur (den vetenskapliga liksom den populära, triviala eller sporadiska) kommer till väldigt liten del att vara morgondagens vetenskapliga litteratur. Men den kommer till stor del att vara morgondagens forskningsmaterial (om den finns kvar). Förvisso laborerar vi även med andra instrument än generella tidsgränser när vi bygger upp våra kulturarvssamlingar: vi inbegriper hela kategorier som

handskrifter, musikalier, gravyrer och så vidare, och vi plockar undan enskilda dokument och införlivar dem med till exempel raritetssamlingar. Men vi har svårt att undvara de generella åldersgränserna därför att betydelsen av varje objekt inte kan bedömas för all evighet just nu.

SVERIGE HAR EN MYCKET gammal fornminneslagstiftning (nu gällande är SFS 1988:950 med otaliga ändringar omtryckt som 2002:620). Även om lagstiftarna har haft svårt med terminologi och begreppsapparat, lyckas man ändå med en blandning av definitioner, exempel och åldersbestämningar att klargöra ungefär vad man är ute efter. Allt är tillåtet (fornminne, fornfynd, fornlämning, kulturarv, kulturmiljö, kulturminne, men tack och lov inte fornarv) för att uttrycka att gamla saker måste man vara försiktig med. Och man får också klart för sig vad som händer om man inte är det. Av de åldersgränser som förekommer i sammanhanget är en gräns på 100 år vanlig. Den förekommer faktiskt även i fråga om böcker, och då gäller det utförelse och återförande. Att använda denna åldersgräns för att generellt (tillsammans alltså med andra kriterier) avskilja särskilt skyddsvärt material i våra bibliotek borde övervägas. Kulturarvssamlingarnas skötsel och tillgängliggörande borde dessutom finansieras direkt från statsmakterna och inte få bli beroende av penningfiltrering genom de olika skikten i våra universitet.

Men vad hjälper det att k-märka en 100-åring? Vem uppnår en så aktningvärd ålder när man kostar lokalhyra varje månad? Olika utredningar och diskussioner om hyror och lokalkostnader för allmänna inrättningar pågår och förs idag (i regeringskansliet, på riksdagens uppdrag och inom Universitets- och högskoleförbundet för att nämna några ställen).¹³ Vi får se vad detta leder till. Men för att uttrycka sig försiktigt kan man ändå tillsvidare säga som Cavallin och Nordstrand tidigare, att det är rimligt att »betydligt större delar av lokalkostnaderna bärs gemensamt« för att undvika denna bevekelsegrund för utgallring.

EN STATLIG UTREDNING om Kungl. biblioteket, dess verksamhet och arbetsformer äger för närvarande rum och ska vara färdig i mitten av september i år. Utredaren kommer bland mycket annat att granska det gällande pliktleveranssystemet för svenskt tryck. Risken är att pliktleveranserna till andra instanser än KB kommer att ifrågasättas. I och för sig är detta begripligt med tanke på hur stora mängder svenskt tryck som skickas från tryckerierna till biblioteken för att bara makuleras. Men skadan blir stor för eftervärld och forskning om bara ett eller två exemplar bevaras. Visst kan universitetsbiblioteken med ett annat system köpa de svenska

böcker de behöver, men hur mycket av det svenska trycket totalt går att över huvud taget köpa? För att bevara kulturarvet räcker det inte att garantera ett exemplars överlevnad till eftervärlden. Ett flertal (inte hur många som helst, verkligen inte) bör finnas kvar för att meningsfull forskning om det svenska samhället och våra villkor idag så småningom ska kunna bedrivas. Att garantera de stora universitetsbiblioteken detta material och att samtidigt föra samlingarna av »småtryck« eller okatalogiserat tryck till bibliotekens kulturarvsavdelningar vore en framkomlig väg för att bidra till tillväxten av 100-åringar.

Och resten då? De svenska och utländska böcker som nu matar värmeverk och annat? Bytesförbindelserna som bryts, pappersupplagorna av tidskrifter som levereras i digital form (JSTOR och andra fenomen)? Här måste nationella diskussioner och ansvarsnät fram. I den mån vi kastar bort bör detta vara efter nationella diskussioner. Och när vi har kastat, måste vi ange det. KB-utredaren ska också granska KB:s roll som samordnare för forskningsbiblioteken och ansvarsbiblioteken. Här bör man grubbla över nationell förvärvspolitik även när det gäller pappersburet material.

I ÅRATAL SATT ETT ANTAL forskare och försökte att under mikroskop tyda texten på förkolnade papyrusrullar som återfunnits i resterna av det gamla Herculaneum. Det gick egentligen inte. Papyruslagren bröts sönder som potatiships när man försökte veckla ut dem. När man på 1700-talet började gräva ut den gamla staden som delat Pompejis öde vid Vesuvius utbrott 79 e.Kr. fann man ett stort bibliotek i vad som kom att kallas *Villa dei papiri*. Först begrep man inte detta. Papyrusrullarna var så förkolnade att många av dem hann kasseras – man trodde helt enkelt att det rörde sig om gammalt

träkol. I två och ett halvt sekel låg detta bibliotek oläst därför att man inte hade någon teknik för att komma åt texten. Precis så som våra digitala bibliotek en gång kanske kommer att få ligga och vänta som en Snövit på prinsen. Men så en dag på 1990-talet presenterade en liten grupp norska forskare och konservatorer med professor Knut Kleve i spetsen en teknik för att rulla upp papyrusböckerna. Plötsligt exploderade verksamheten

Ung kvinna som läser en papyrusrulle på en väggmålning i Herculaneum. Ur *Le pitture antiche d'Ercolano*, Neapel 1765.

kring det förkolnade biblioteket. Italienska, norska, amerikanska och andra forskare, tekniker och pengar strålade samman. Kemi, fysik, fotografi, digitaliseringsteknik, paleografi med flera vetenskaper och tekniker, en del framtagna hos NASA, har idag avslöjat innehållet i nästan hälften av de omkring 2 000 papyrusrullarna: grekiska och latinska texter, många tillskrivna den epikureiske filosofen Philodemus.¹⁴

Det här har kostat pengar och kostar fortfarande pengar. Miljoner på miljoner. Utmaningen att avslöja information från det förflutna kan få oss att bortse från oändliga kostnader och ansträngningar. Kostnader och ansträngningar för att lämna information till våra efterkommande svider desto mer. Nåja, men inte ska vi väl jämföra antikens filosofi med dagens reklamblad? Tänk då igen på vår fascination för det fördolda. Tänk på ansträngningarna att tyda kilskriftstavlorna eller att dechiffrera Linear B på lerskärvor. Kvitton, räkenskaper, förrådsförteckningar. Triviala notiser, verkligen, men varje litet streck är intressant. Skulle det en dag kunna gälla också vår kultur?

Lars Munkhammar är förste bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek.

Noter

1. *Dagens forskning* 2002, nr 20, s. 6.
2. I tidnings- och tidskriftsartiklar bl.a: Nordin, Svante: *Universitetsbibliotek i farozonen*. SvD 6/10 1999. Lidman, Tomas: *Annan ordning otänkbar*. SvD 8/10 1999. Munkhammar, Lars: *Bibliotekens sönderfall i Uppsala och Lund*. SvD 8/2 2000. Frängsmyr, Tore: *Universitetsbiblioteken en nationell skatt*. SvD 15/2 2000. Göranson, Ulf: *Uppsala universitet värnar om kulturarvet*. SvD 15/2 2000. Lindskog, Per: *Gör Carolina mer tillgängligt!* UNT 19/6 2001. Furuland, Lars: *Rädda småtrycket på Carolina!* UNT 19/6 2001. Göranson, Ulf: *Felaktig kritik av Carolina*. UNT 20/8 2001. Löwdin, Per: *Stridigheter avlövar Carolina*. Ergo 2001 nr 14. Lagerqvist, Christopher, Magnusson, Jörgen och Löwdin, Per: *Carolinas ställning försvagas*. UNT 3/1 2002. Stolt, Birgit: *Katastrofal nedrustning av Carolina*. UNT 14/1 2002. Marcusson, Lena: *Svåra prioriteringar nödvändiga*. UNT 16/1 2002. Torhell, Catta: *Tekniken driver biblioteksutvecklingen framåt – informationsdisken har fått virtuellt sällskap*. BBL 2002 nr 7. Av mera handfasta manifestationer kan nämnas den namninsamling på 200 namn från forskare vid Universitetet som gjordes 1999 i Lund och som överlämnades till rektor under parollen »Stoppa demonteringen av UB« och det upprop med namninsamling som genomfördes i Uppsala inför nedläggningen av Studentbiblioteket 2000, också den adresserad till rektor.
3. Boström, Hans-Olof: *Det underbara skåpet*. Uppsala 2001, s. 269.
4. <<http://www.kb.se/BIBSAM/ansvbibl/allmaent.htm>>
5. Persson, Olle: *Forskningsbibliotek i utveckling – en studie av ansvarsbibliotek i Sverige*. Stockholm 1994. (BIBSAM-rapport nr 11).
6. A. a., s. 34.
7. A. a., s. 35.
8. Huvuddokumenterna för de båda omorganisationerna är för Uppsala: *UUB99 – Integration och decentralisering*. Uppsala 1999: <<http://www.ub.uu.se/slutbw.html>> och för Lund: Højseth, Terje och Heseltine, Richard G: *Utvärdering av biblioteksverksamheten vid Lunds universitet*. 1999. [Duplic.? Tidigare (men ej mer?) utlagd under Lunds universitets hemsida.]

9. *Statistisk årsbok för Sverige* ger inte siffrorna på antalet volymer, men för år 2001 anges UUB:s bestånd som 131.444 hyllmeter mot 138.182 för år 2000.
10. Cavallin, Mats och Nordstrand, Jon Erik: *Utvärdering av Uppsala universitetsbiblioteks omorganisation*. U. o., 2002. [Utredningsrapport 2002-06-07. Duplic.]
11. A. a., s. 5.
12. Baker, Nicholson: *Double fold*. New York 2001, s. 4. Boken anmäldes för svensk publik av Johan Svedjedal i *DN* den 24/10 2001 med en stor artikel som hette *Handen som viker bladet*.
13. Regeringen beslöt vid sammanträde 12/9 2002 tillsätta en parlamentarisk kommitté »med uppgift att utreda frågor om hyressättning av ändamålsfastigheter inom kulturområdet, universitets- och högskoleområdet. Kommittén skall därvid utvärdera och lämna de förslag som föranleds av finansutskottets betänkande 2001/02:FiU14 och riksdagens revisorers rapport (förslag 2001/02:RR12)«. Sveriges Universitets- och Högskoleförbund meddelade i oktober 2002 att man också där tillsatt en arbetsgrupp för universitets och högskolors lokalhantering där bl.a. hyresavtal och »politiska påverkansmöjligheter« ska diskuteras.
14. Om biblioteket i Herculaneum se t.ex: <<http://magazine.byu.edu/article.tpl?num=44-Spro1>> och <<http://www.byu.edu/news/releases/archive01/Apr/scrolls.htm>>